

СТАНОВЛЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Статтю присвячено проблемі становлення гендерної ідентичності як процесу появи і смислового збагачення індивідуальної ідентичності особистості відносно гендеру в онтогенезі. Автор здійснює спробу відтворення ходу гендерного розвитку особистості, спираючись на теоретико-емпіричні досягнення глибинної та генетичної теорії. У статті обґрунтовано тезу, що певні періоди гендерного розвитку особистості є сенситивними для появи нових аспектів гендеру і гендерної ідентичності особистості.

Ключові слова: гендер, гендерна ідентичність, гендерний розвиток, становлення гендерної ідентичності.

Статья посвящена проблеме становления гендерной идентичности как процесса появления и смыслового обогащения индивидуальной идентичности личности относительно гендера в онтогенезе. Автор совершает попытку воссоздания течения гендерного развития личности, опираясь на теоретико-эмпирические достижения глубинной и генетической теории. В статье обосновано тезис, что определенные периоды гендерного развития личности являются сенситивными для появления новых аспектов гендера и гендерной идентичности личности.

Ключевые слова: гендер, гендерная идентичность, гендерное развитие, становление гендерной идентичности.

Постановка проблеми. Найбільш повне розуміння індивідуальної неповторності гендерної ідентичності особистості та витоків психологічних проблем, із нею пов'язаних, неможливе без ґрунтового дослідження генези її становлення. Для пояснення цього процесу в дискурсах гендерних досліджень переважно застосовують поняття агентів і механізмів становлення гендерної ідентичності, а також – виділяють його умовні етапи за критерієм появи суттєвих новоутворень гендерного походження. Можна стверджувати, що порушена проблема є детально розробленою, однак знанням, отриманим внаслідок її вивчення, на наш погляд, бракує єдності, цілісності, неперервності, що може бути компенсованим завдяки їхній інтеграції задля викладення послідовного неетапного змісту становлення гендерної ідентичності особистості.

Мета статті – на основі аналізу, систематизації і синтезу теоретико-емпіричних даних з досліджуваної проблеми реконструювати хід становлення гендерної ідентичності особистості в онтогенезі.

Аналіз останніх досліджень із зазначеної проблеми, виявив, що суттєвими аспектами становлення гендерної ідентичності особистості є його агенти та механізми здійснення. Серед агентів як зовнішніх по відношенню до індивіда чинників, що здійснюють цілеспрямований або ж нецілеспрямований вплив на його гендерний розвиток, основними, за нашими висновками, є особистісні риси і ставлення значущих осіб обох статей та мовленнєві репрезентації феноменів культури. Механізмами ж становлення гендерної ідентичності особистості було визначено ідентифікацію, соціалізацію, інтеріоризацію, індивідуацію та ініціацію як способи внутрішнього, суб'єктивного, творчого перетворення дії вказаних агентів у індивідуальний гендерний досвід особистості. З огляду на зазначене, нами було розглянуто хід становлення гендерної ідентичності особистості в онтогенезі.

Виклад основного змісту. Обґрунтовуючи явище гендерної ідентичності як умовного аспекту ідентичності особистісної, що відображає статевий, сексуальний компонент останньої та виражає відношення гендеру до Самості, ми вважаємо доречним розглядати становлення гендерної ідентичності як процес появи та смислового збагачення індивідуальної ідентичності особистості відносно її гендера в психосексуальному розвитку індивіда.

Перш за все слід зазначити, що формування гендеру, на наш погляд, передує становленню гендерної ідентичності, оскільки бере свій початок іще у пренатальному періоді. Як неповторна психічна репрезентація статі в період внутрішньоутробного розвитку індивіда гендер виражає деяке невпорядковане відображення, всеохоплююче переживання індивідом анатомо-фізіологічних особливостей життєдіяльності його організму, забезпечене пропріорецепцією морфологічного, гормонального, гонадного, церебрального та інших проявів статі. На значенні досвіду статі, здобутого в пренатальний період, невпинно наголошують дослідники порушень гендерної ідентичності (транссексуалізму, его-дистонних розладів), підкреслюючи особливу роль здоров'я та емоційного благополуччя матері у його формуванні. Уявлення про зміст гендера ще не народженого малюка найбільш повно моделює наше тлумачення його глибинної – *реальної* – складової: тієї безодні відчуттів, переживань, потягів індивіда, до якої лише значно пізніше культура дозволяє підібрати бажані когнітивні та поведінкові форми вираження і по відношенню до якої індивіду ще належить стати суб'єктом. Відкидати значення реального у структурі гендера на користь поведінкового чи когнітивного компонентів, становленню яких ми завдячуємо соціальним взаєминам, – означає нехтувати

тими інтенціями, які власне і змушують індивіда означувати свою стать поведінково та когнітивно. Іntenціями, що стосуються всезагального прагнення здійснюватись як особистість – нужди [8].

У постнатальний період гендер починає ускладнюватись, соціалізуватись, означуватись, подвоюватись (індивід має змогу пізнати ще одну стать, відмінну від тієї, яка йому належить), збагачуватись новими і новими смислами, структурувати систему цінностей, координувати подальший розвиток та саморозвиток особистості.

Потенційна ж можливість появи ідентичності, діалектичність якої вимагає формування інстанції психіки, наділеної суб'єктністю, припадає на час появи тілесного Я (у розумінні З. Фрейда). За даними S. Juni, E. Rahamim та R. Brannon, які здійснили спробу збагатити положення психодинамічної теорії З. Фрейда завдяки метатеоретичному аналізу особистості С. Мадді, вже на етапі розвитку тілесного Я можна виділити ядро особистості, що “звертається до невід’ємних атрибутів людського буття, які не надто змінюються з плином життя та здійснюють екстенсивний всепроникний вплив на поведінку” [23, с.90], та периферійну особистість, що “концентрується на вивчених атрибутах, які мають обмежений вплив на поведінку” [там само]. На думку дослідників, первісні прояви ядерних тенденцій особистості у взаєминах із сім’єю та іншими соціальними інститутами надають їй досвіду у вигляді нагород і покарань та знань, які застигають у формі периферійних характеристик. Ця ідея відповідає і нашому уявленню про малозмінний, наповнений характер реального, глибинного рівня репрезентації статі, по відношенню до якого індивідуальні способи поведінки та самоозначень є більш гнучкими, умовними та відносними. На велике значення первісної тілесної суб'єктності для подальшого гармонійного конституювання особистісної ідентичності вказують також результати досліджень Е. Соколової та Н. Бурлакової, які виявили “відсутність прийняття себе як цілісної тілесної і статевої ідентичності, а також – роз’єднане, неузгоджене з Я, сексуальне функціонування” [14, с.48] у пограничних особистостей. У подальшому формуванні ідентичності особистості А. Маричева та О. Духнич вказують на етап розмежування феноменів “Я” і феноменів світу та етап координації уявлення про “Я” з віддзеркаленням цього уявлення у феноменах світу [9]. Проте О. Завгородня, на противагу ідеї поетапного формування ідентичності відносно вдосконалення диференціації, пропонує розглядати “обопільне становлення двох ліній у розвитку особистості – індивідуалізації та децентрації” [4, с.36].

Стосовно становлення гендерного у структурі особистісної ідентичності, ми здійснили спробу простежити його здійснення в онтогенезі, звертаючись до теоретико-емпіричних напрацювань різних наукових парадигм та шкіл. Дж. Франкл зазначає, що “на несвідомому і немовлячому рівні індивід виводить свою ідентичність з первинних об’єктів, які він поглинає і сприймає як такі, що знаходяться всередині себе” [18, с.40]. Йдеться про період домінування орального лібідо, детально описаний З. Фрейдом, на якому ідентичність здобувається через інтродекцію первинних об’єктів, тож на даному етапі “дитина – це те, з чим вона злилася, що вона ввібрала в себе” [18, с.95]. Відповідно до класичного глибинного підходу до розуміння становлення гендерної ідентичності, переважання материнського догляду та лактація як джерело орального задоволення забезпечують дитині, незалежно від статі, побудову ідентичності на ґрунті інтродекції об’єктів, що будуть у подальшому марковані як жіночі. Однак, звертаючись до теорії психосексуального розвитку, запропонованої В. Техке [17], ми вважаємо поспішним констатувати наявність ідентичності до появи автономії на стадії нарцисичного лібідо, оскільки дитина, ймовірно, в цей час переживає недиференційоване злиття з об’єктом, а не власне тотожність з ним.

На нарцисичній стадії психосексуального розвитку дитини, як зазначає Дж. Франкл, розвиваючи фрейдове поняття тілесного Я, “вона створює образ себе, усвідомлюючи свою периферію” [18, с.95], оскільки її лібідо концентрується на поверхні тіла. “Різні взаємодії між матір’ю та немовлям надають статевої специфікації почуттю “Я”, що виникає” – вказують Ф. Тайсон та Р. Тайсон [15, с.26]. Автори наголошують, що під час формування почуття себе, немовля починає усвідомлювати себе істотою чоловічої або жіночої статі, що володіє, відповідно, чоловічими або жіночими геніталіями. Що ж до ідентичності, то вона, на думку Е. Еріксона, з’являється саме тоді, коли “тілесному Я і батьківським образам надаються їхні культурні конотації” [20, с.223]. Отже, поява Я не уможливорює, а зумовлює становлення ідентичності особистості. Особливо помітним у цей час стає розвиток поведінкового компонента гендерної ідентичності, описаний В. Техке як активні спроби дитини подібатися об’єкту, метою яких є зняття тривоги втрати його любові, пов’язаної з “відкриттям дитиною того, що любов об’єкта не самоочевидна, але обумовлена її способом поводження з цією любов’ю” [17, с.110].

Разом із появою у дитини Я, як слушно відмічає С. Іванченко, індивід здобуває і переживання гендерної ідентичності, оскільки

“це Я зазвичай одразу гендерно типізоване, і дитина точно знає, хто вона – хлопчик чи дівчинка” [5]. Дослідники С. Martin, D. Ruble та J. Szkrybalo також зазначають: “збіжні докази свідчать про те, що гендерна ідентичність, імовірно, виникає між 18 та 24 місяцем життя” [24, с.922], тобто у віці, який прийнято вважати ключовим для розвитку Я. За результатами досліджень А. Чекаліної, “уже в півтора роки діти починають розрізняти свою стать, формується первинна статева ідентичність, що є найбільш стійким стрижневим елементом самосвідомості” [19, с.108]. Більше того, Т. Титаренко наполягає, що “саме зі ставлення до власної статі починається справжній розвиток самосвідомості у дитинстві” [16, с.15], принаймні, питання статі, сама ідея статі викликає у дитини потужний пізнавальний інтерес, що дійсно в значній мірі стимулює розвиток самосвідомості. Автори теорії соціального навчіння А. Bandura і К. Bussey також відмічають, що діти здатні маркувати себе та інших за гендером не раніше другого року життя, проте навіть до формування такого вміння “вони можуть розрізняти статі і діяти способами, що співвідносяться з традиційними гендерно-маркованими практиками” [21, с.694].

Найбільшого значення у становленні гендерної ідентичності особистості у фаховій літературі відведено фалічній (або інфантильній генітальній) стадії психосексуального розвитку та її завершенню розв’язанням Едипової кризи. Джерела вказаної кризи З. Фрейд знаходить у дозріванні нової ерогенної зони на додачу до оральної та анальної: тепер індивід може отримувати задоволення від маніпуляцій із власними геніталіями. Проте, на переконання авторки теорії об’єктних відношень М. Кляйн, “комплекс Едипа бере початок від фрустрації, пережитої на етапі відлучення від грудей” [7, с.61], тобто задовго до періоду самостимуляцій. Однак, якщо витoki комплексу Едипа є не до кінця з’ясованими, більшість авторів погоджується, що сексуальність індивіда, яка стрімко розвивається в цей період, вивільнює потяг до об’єкта протилежної статі, яким стає матір, батько, сестра чи брат. Якщо досі, як зазначає Р. Vlos, всі взаємостосунки могли переживатися дитиною лише як діадні [22], то тепер вона стає учасником Едипового “трикутника” – вступає у суперництво із дорослим своєї статі за об’єкт бажання. Фактична неможливість прямого задоволення лібідинального драйву, а також глибинний страх бути покараним за нього, створюють ситуацію внутрішнього конфлікту, сприятливого для інтеріоризації ідеалізованих образів батьків і формування на їх ґрунті Над-Я. Стосовно розвитку гендера та становлення гендерної ідентичності цей період збагачує особистість новим

знанням про статі, їх взаємодію, подібність та відмінність, власну сексуальність, у зв'язку з чим – і новим переживанням своєї тілесності. Саме в цей період дитина починає активно імітувати поведінку дорослого тієї ж статі, що є засобом зовнішньої організації, окультуреного означення внутрішніх переживань. Сповнена “дорослих” почуттів, дитина намагається висловити їх також у “дорослій” формі: робити компліменти, залицятися, дбати, фліртувати, відтворюючи типові для членів сім'ї репертуари зваблювання. Внаслідок зазначених змін у психічній реальності індивіда, його індивідуальний досвід починає структуруватися неодмінно у відношенні до гендера. Гендер задає принцип для усього подальшого конструювання концепту світу. На підтвердження сказаного, наведемо результати дослідження А. Палія, який наголошує, що “характерною особливістю статеворольових уявлень дітей дошкільного віку є полярність, яка проявляється в тому, що хлопчики та дівчатка усіх вікових груп схильні приписувати певні особистісні якості та характеристики, які є статево нейтральними, особам або чоловічої, або жіночої статі” [11, с.22].

Узагальнюючи здобутки зазначених етапів, які у вітчизняній практиці йменують дошкільним віком, в аспекті становлення гендерної ідентичності А. Чекаліна перераховує: “Трирічні діти знають свою стать і у чотири роки розрізняють стать інших людей, хоча і асоціюють її з зовнішніми, часто випадковими ознаками... У віці 4-5 років посилюється інтерес до геніталій, до механізму дітонародження... У 6-7 років більшість дітей остаточно усвідомлюють незворотність своєї статевої приналежності” [19, с.108].

Роль, так званого, латентного періоду (6-12 років) в індивідуальному психосексуальному розвитку для ходу становлення гендерної ідентичності особистості є, на наш погляд, вивченою недостатньо. Ймовірно, в цей час дається взнаки сформованість інстанції Над-Я та особливе середовище розвитку дитини – група однолітків, об'єднана спільною навчальною діяльністю. Тож це сприятливий час для інтерактивного здобуття досвіду статі, експериментів з реалізації гендера, що склався, його коригування відповідно до реакцій оточення, а також – встановлення максимальної свідомої зрозумілості сенсу статі, втілюваного через посилення видимих гендерних відмінностей. Чільне місце для становлення статеворольової поведінки відводить цьому етапу і А. Чекаліна, підкреслюючи значення рольового аспекту у формуванні гендерної ідентичності особистості [19].

Як зазначає В. Романова, “остаточне формування гендерної ідентичності припадає на підлітковий період” [13, с.7]. У підліт-

ковому віці – в період пубертату, пов’язаного із розвитком зрілої генітальності – має місце гендерна інтенсифікація, тобто посилення статевих відмінностей [2]. С. Носов вказує, що до 13 років відбувається завершення становлення статевої ролі, побудованої на ґрунті статевої ідентичності, здобутої до 6-річного віку [10]. А. Чекаліна пов’язує значення підліткового віку для становлення гендерної ідентичності особистості із початком формування психосексуальних орієнтацій, що триває до 26 років [19]. Оскільки підлітковий вік та особистісна криза, характерна для нього, є сенситивним періодом для розвитку багатьох психічних процесів та явищ, можна говорити про комплексність гендерного розвитку у цей час: завершення становлення специфічних, індивідуально чоловічих чи жіночих, способів сприймання, мислення, експресії мовлення, репертуарів поведінки тощо. На тлі проблем прийняття нової тілесності, домагань визнання дорослості, реалізації потреби в інтимно-особистісному спілкуванні, гендер підлітка зазнає змін, а гендерна ідентичність, відповідно, змінює свої підвалини. Підліток відкидає як неприйнятне не лише те, що не відповідає статі, але і те, що можна маркувати як “дитяче”. Тож І. Романов слушно вказує на “кризовий шлях переходу від дитячої, інфантильної статевої ідентичності до дорослих, зрілих її форм” [12, с.46], який припадає на підлітковий вік.

Однак низка авторів справедливо вважає, що становлення гендерної ідентичності особистості не припиняється на вказаному етапі онтогенези. Так, щодо різних аспектів гендера та гендерної ідентичності Н. Городнова пише: “адекватна статева самосвідомість, яка свідчить про багатий внутрішній духовний світ, усвідомлення і збагачення своїх особистісних якостей, свободу від упереджень у ставленні до представників іншої статі, відповідальне ставлення до партнерських стосунків і почуття кохання, прийняття свого гендерного Я, формується під впливом соціального оточення протягом усього життя” [3, с.36]. За дослідженням Г. Алексеєвої, “становлення ідентичності відбувається протягом усього життя людини, але в юнацькому віці його результатом є виникнення певної цілісності та самототожності, подальша трансформація якої відбувається фрагментарно, без будь-яких кардинальних змін” [1, с.13]. Становлення гендерної ідентичності від підліткового віку до зрілого О. Іжванова пов’язує з розв’язанням серії актуальних завдань: прийняття себе як чоловіка або жінки (до 19 років), прийняття нових гендерних ролей, обумовлених статусом сімейної людини і батьківством (20-32 роки), прийняття зміни якості гендерних ролей внаслідок сепарації дітей (33-60 років) [6]. Для

періоду дорослості здобута гендерна ідентичність має фундаментальне значення. Особливо яскраво його ілюструє реальна психотерапевтична практика, що стикається із запитами щодо конфліктної гендерної ідентичності, пов'язаною із психологічними проблемами попередніх періодів у розвитку, своєрідним застряганням на певному етапі становлення гендерної ідентичності. Тож, як слушно відмічають Р. Тайсон та Ф. Тайсон, “принципове завдання адолесценції (дорослішання – М.Б.) – дійти узгодження із сексуальністю, включаючи сексуальне зріле тіло, та досягти нової рівноваги між драйвами, Его, Суперего, об'єктами в минулому та теперішньому” [15, с. 56].

Узагальнюючи сказане, можемо сформулювати такі **висновки**:

По-перше, підхід до гендерної ідентичності як до умовного аспекту ідентичності особистісної визначає тлумачення її становлення як процесу здобуття індивідуальної самототожності у ході набуття гендерного досвіду.

По-друге, становлення гендерної ідентичності особистості бере початок із диференціації Я індивіда та може вважатися здійсненим із досягненням зрілості, хоча уточнення гендерної ідентичності особистості, безсумнівно, відбувається впродовж усього життя.

По-третє, певні періоди гендерного розвитку особистості є сенситивними для появи нових аспектів гендера і гендерної ідентичності особистості. Такими, зокрема, є здобуття гендерної константності (до 6 років), освоєння гендерної ролі (до 13 років), гендерне самовизначення (до 19 років), тісно пов'язані із доповненням переживання особистістю своєї гендерної ідентичності.

Перспективним в контексті зазначеного ми вважаємо поглиблене теоретичне та емпіричне дослідження становлення гендерної ідентичності чоловіка і жінки, а також особливостей цього процесу на більш пізніх етапах онтогенезу.

Список використаних джерел

1. Алексеева А. Психологічна стаття як чинник становлення особистісної ідентичності у юнацькому віці : автореф. дис... канд. психол. наук : 19.00.07 / А.В. Алексеева. – Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, 2006. – 20 с.
2. Говорун Т. Гендерна психологія: [навч. пос.] / Т.В. Говорун, О.М. Кікінежді. – К.: Академія, 2004. – 308 с.
3. Городнова Н. Психокорекція статевої ролі ідентифікації підлітків / Н.М. Городнова // Наука і освіта. – 2004. – №3 (спецвипуск). – С.36-39.

4. Завгородня О. Фемінне і маскулінне у психології художньо обдарованої особистості: постановка проблеми / О.Завгородня // Психологія і суспільство – Тернопіль: ТНЕУ, 2001. – №3. – С. 33-43.
5. Иванченко С. Трансгендерность, гендерная идентичность и гендерные стереотипы / С.Н. Иванченко // Психологические исследования. – 2009. – №6(8) – Режим доступа к журн.: <http://psystudy.ru/index.php/num/2009n6-8/259-ivanchenko8.html>
6. Ижванова Е. Развитие полоролевой идентичности в юношеском и зрелом возрасте : дис... канд. психол. наук : 19.00.13 / Е.М. Ижванова. – М.: МГУ им. М.В. Ломоносова, 2004. – 215 с.
7. Кляйн М. Детский психоанализ / Мелани Кляйн. – М.:ИОИ, 2010 – 160 с.
8. Максименко С. Генезис существования личности / С.Д. Максименко. – К.: КММ, 2006. – 240 с.
9. Маричева А. Порівняльний аналіз змістового простору понять ідентичності в соціальній психології і суб'єктності в глибинній психології / А.Маричева, О.Духнич // Соціальна психологія. – 2005. – № 2 (10). – С. 72-82.
10. Носов С. Половая идентификация ребенка в кинетическом рисунке семьи: психодиагностическое пособие / С.С. Носов. – М.: Флинта: НОУ ВПО “МПСИ”. – 2010. – 104 с.
11. Палій А. Особливості статеворольових уявлень дітей дошкільного віку : автореф. дис... канд. психол. наук : 19.00.07 / А.А. Палій. – К.: Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України, 1996. – 24 с.
12. Романов И. Особенности половой идентичности подростков / И.В. Романов // Вопросы психологии. – 1997. – №4. – С.39-47.
13. Романова В. Особливості статеворольової соціалізації підлітків : автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.05 / В.Г. Романова; Ін-т психології ім. Г.С.Костюка АПН України. – К., 2002. – 19 с.
14. Соколова Е. Связь феномена диффузной гендерной идентичности с когнитивным стилем личности / Е.Т. Соколова, Н.С. Бурлакова, Ф. Лэонтиу // Вопросы психологии. – 2002. – №3. – С. 41-51.
15. Тайсон Ф. Психоаналитические теории развития / Ф.Тайсон, Р.Тайсон. – М.: “Когито-Центр”, 2006. – 407 с.
16. Титаренко Т. Поняття “стать” у психології особистості / Т. Титаренко // Психолог. – 2003. – №6. – С.13-15.

17. Тэхкэ В. Психика и ее лечение: психоаналитический подход [пер. с англ.] / В. Тэхкэ. – М.: Академический проект, 2001. – 576 с.
18. Франкл Дж. Неизведанное “Я” / Дж. Франкл. – М.: АСТ: Астрель, 2007. – 316 с.
19. Чекалина А. О влиянии родительских установок на формирование гендерной идентичности ребёнка / А.А. Чекалина // Мир психологии. – Москва-Воронеж, 2004. – №2(38) – С.106-113.
20. Эриксон Э. Детство и общество [пер с англ.] / Э.Г. Эриксон. – СПб: ИТД “Летний сад”, 2000. – 416 с.
21. Bandura A. Social cognitive theory of gender development and differentiation / A. Bandura, K. Bussey // Psychological Review. – 1999. – vol.106. – 4. – pp. 676-713.
22. Blos P. Son and father. Before and beyond the Oedipus complex / P. Blos. – New York: The free press, 1985. – 185 p.
23. Juni S. Sex Role Development as a Function of Parent Models and Oedipal Fixation / S. Juni, E. L. Rahamim, R. Brannon // The Journal of Genetic Psychology. – 146(1) – pp. 89-99.
24. Martin C. Cognitive theories of early gender development / C. Martin, D. Ruble, J. Szkrybalo // Psychological bulletin. – 2002. – vol.128. – № 6. – pp. 903-933.

The article is devoted to the problem of gender identity becoming as a process of appearance and semantic enriching of individual identity of personality relatively to gender in ontogenesis. The author tries to reconstitute the process of personal gender development basing on unconscious and genetic theories. The idea of sensitive periods of new gender and gender identity aspects formation is substantiated in the article.

Keywords: gender, gender identity, gender development, gender identity becoming.

Отримано: 11.02.2012 р.